

## OSMANLI İMPARATORLUĞU ONOMASTİĞİNDE «EPİTHETA ORNANTİA»NIN KARAKTERİSTİK ÇİZGİLERİ

A. CAFEROĞLU

Osmanlı imparatorluğunun yüzyıllar boyunca kullandığı ve kendi yapısına göre vücûda getirdiği onomastik nomenklatüründe «epitheta ornantia»nın kendine mahsus bir tesiri olmamış değildir. Sınırları durmadan Arabistan, Afrika ve kısmen Avrupa içlerine kadar yayılan imparatorluk idaresi, kendi bünyesine kattığı muhtelif millet ve ülkeler toponimileri ile beraber, bilhassa şark ülkelerinde gelenek haline getirilen «epitheta ornantia»yı da kabûle mecbur olmuştur. Hele, İslâm ülkelerince, başta dinî ve mukaddes sayılan şehirler olmak üzere devlete ve millete karşı gösterdikleri hizmete, veyahud işgal ettikleri jeopolitik durumlarına göre şehirleri vasıflandırma bir nevi kaide haline getirilince, ister istemez, hilâfet mevkiini tutmuş olan Osmanlı imparatorluğu da bu geleneğe uymayı lüzûmlu görmüştür. Bundan dolayı, sırf İslâmiyetle ilgili şehirler, Osmanlı imparatorluğu idâresi altına girince, ötedenberi halk arasında rağbet görmüş oldukları «epitheta» ile anılmışlardır. Aksi takdirde bu, İslâm dini kaynağı ve hattâ yatağı sayılan şehirlerin halk arasındaki itibarının sarsılmasına yol açmakla, peşinden devlet otoritesini de zedeleyebilirdi. Bu suretle ilk defa olarak, şark İslâm ülkeleri toponimisinin «epitheta ornantia» müessesesi, din ile ilgili şehirler yapısında gelişmeğe başlamıştır. Eski skolastik zihniyet üzerine kurulmuş olan bu müessese gerekçesi üzerine, Mekke şehri «Mekke-i muazzama»<sup>1</sup>, Medîne şehri «Medîne-i münevvere», Kudüs de «Kuds-i şerif»<sup>2</sup> vasıflarını almış, ta zamanımıza kadar bu «epitheta»larını muhafaza etmiştir.

<sup>1</sup> Bazı kaynaklarda «Belde-i tayyibe», yahud «Belde-i muazzama» vasfı ile de geçmektedir. Cevdet Paşa, *Tezâkir* (nşr. Cavid Baysun), Ankara 1953, s. 168. Hamedan da «Belde-i tayyibe»den sayılırdı.

<sup>2</sup> Bazen de «Beytü'l-mukaddes» ile ifade edilirdi (A t s ı z , *Osmanlı tarihine ait takvimler*, İstanbul 1961, s. 39).

Dikkate şayandı ki, bu kabîl mukaddes şehirlere verilen sıfat, tâbir caiz ise, unvan veyahud lâkablar, daha sonraları analoji üzerine, «din oiayları ile ilgili aylara da teşmil edilmiştir. Meselâ: Muharremü'l-haram, Saferü'l-muzaffer, Saferü'l-hayr, Şevvâü'l-mükerrem, Şa'banü'l-muazzam, Ramazanü'l-mübârek ve ilahiri ki, bu ay adları sonraları İslâm topomisinde sadece Muharrem, Ramazan, Şa'ban, Receb vesaire şeklinde «epitheta»sız olarak yer almıştır.

Bununla beraber, bütün dinî şehirlerin topyekûn vasıflandırıldığını göremiyoruz. Anlaşılan, «epitheta ornantia» müessesesi, din bakımından önem kazanmış şehirler arasında dahi, muayyen farklar gözetmiş, önüne gelen her şehiri vasıflandırmamıştır. Daha fazla devlet idaresi sistemindeki hâkim din ehemmiyet ve yayılımı bakımından, oynadığı rol üzerine halkça tavsife lââyık görülmüştür. Bunun en büyük delilini yeni fethedilen yabancı memleketler şehirlerinin hükümetçe tavsifinde görmekteyiz. Bunlar devlet sınırları içerisine alınmalarındaki takındıkları tavra ve hükümdar adına darbedilen sikkelere merkez olmalarına göre vasıflandırılır, Osmanlı onomastikasının «epitheta ornantia» sında önem kazanırlardı. Bu suretle, daha Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan önce, Arab ve hattâ Selçuklular devletinde, bir nevi müessese haline getirilen «epitheta ornantia» hilâfet vârisi Osmanlı imparatorluğuna intikal etmiş ve imparatorluk debdebesine lââyık gelişme imkânlarını bulmuştur.

Zira, şehir ve hattâ ilhak edilen ülkelerin gerçek toponimik adları dışında vasıflandırılmaları, hükümdârın unvanına da yeni yeni unvanlar kazandırmakla yapılmakta idi. Nitekim, eskiden şark ülkeleri kendilerine «âdile», «fâzıla», «aliyye» gibi vasıflar takındıkları gibi, Osmanlı devleti de, İslâm devletleri önderliğini üzerine alınca, kendisine «İslâmiyye» adını vermeğe lüzum görmüştür. Bu vasıf, yahud «epitheta» daha fazla Selim I'den sonra resmîyet kazanmıştır. Osmanlı imparatorluğu tarihçileri ise bu vasıflandırmayı daha fazla genişletmişlerdir. Sayısı hayli kabarık olan bu devlet «epitheta» larının, ancak bir kaçının zikri ile yetineceğiz<sup>1</sup>. Meselâ :

<i>Devlet-i aliyye</i>	دولت عليه <sup>2</sup>
<i>Saltanat-ı seniyye</i>	سلطنت سنیه
<i>Hukûmet-i Osmâniyye</i>	حکومت عثمانیه

<sup>1</sup> Ayrıca bk. Celâl Nuri, *Türkçemiz*, Kostantiniye 1917, s. 39.

<sup>2</sup> Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (nşr. C. Baysun), I, 161.

<i>Dârü'l-mülk-i Osmânî</i>	دارالملک عثمانی
<i>Memâlik-i Osmâniyye</i>	ممالک عثمانیه
<i>Memâlik-i mahrûse</i>	ممالک محروسه <sup>1</sup>
<i>Memâlik-i mahrûsetü'l mesâlik-i şâhâne</i>	ممالک محروسه المسالک شاهانه
<i>Dârü's-saltanatü'l-atebetü'l-Osmâniyye</i>	دارالسلطنة العتبه العثمانیه
<i>Memâlik-i islâmiyye</i>	ممالک اسلامیه

gibi, fermanlarda da yer alan bu vasıflar, biraz yukarıda işaret edildiği üzere, bilhassa darbedilen sikkelerde kullanılmakta idi. Yalnız bir farkla ki, resmî fermanlarda şehir unvan veya vasıfları başlıca iki gruba ayrılırdı. Birinci gruba sultanın daimî sayılan makamı, ikinci gruba ise geçici durumunda bulunan mahaller adı geçerdi<sup>2</sup>. Bu geleneğe göre ayarlanan devlet «epitheta»ları üzerine, birinci grup adlandırmaları aşağı yukarı :

مقام دارالسلطنة قسطنطنیه المحروسه الحمیه  
 بمقام دارالسلطنة العلیة قسطنطنیه المحروسه الحمیه<sup>3</sup>  
 بمدينة دارالسلطنة ادرنة المحروسه

gibi şekillerde olduğu halde, ikinci grup formülleri ise :

<i>bi-sahrâ</i>	بصحرا
<i>bi-meşettâ</i>	بمشتا
<i>bi-yurt</i>	بیورت

nevinden, sâdece mahâl işaret eden ve belirten kelimelerden ibaret olmuştur.

Bazı ferman ve vesikalarda « makam » yerine, « mevzî » kullanıldığı

<sup>1</sup> Rağbet görmüş epithetaların başında gelenlerden biri de « mahrûse » idi.

<sup>2</sup> L. Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*. Budapest 1926, I, s. XLII.

<sup>3</sup> Aynı eser, s. 6.

da görülmektedir. Fakat buradaki «bi-makam» tabiri yalnız sultanın daimî olarak oturduğu şehri ifade etmiştir ki, bu da Kostantiniyye, Edirne ve Bursa gibi şehirler olabilirdi. Feridûn Bey'in metinlerine bakılacak olursa, «bi-makam» tabiri, ilk defa olarak 1420 tarihinde kullanılmıştır. Fakat, buna ayrıca ek olarak bir de «el-mahrûse» ve yahud «el-mahmiyye» epithetaları ilâve edilmişlerdir<sup>1</sup>. Bununla beraber şunu da unutmamalıdır ki, en büyük ve yüksek «epitheta ornantia» Kostantiniyye'ye ait olmuştur<sup>2</sup>.

Buna mukabil, yine Osmanlı tarihçilerinden Mehmed Neşri'de hükümdar adları şöyle tarif edilmiştir<sup>3</sup>:

<i>Han ve Hakan</i>	mülûk-i Türk'e	derler
<i>Fağfur</i>	„ Çin'e	„
<i>Ray</i>	„ Hind'e	„
<i>Kısrâ</i>	„ Fûrs'e	„
<i>Kayser</i>	„ Rum'a	„
<i>Fir'avn</i>	„ Mısır'a	„
<i>Tübbâ</i>	„ Yemen'e	„
<i>Necâşî</i>	„ Habeş'e	„
<i>Afşın</i>	„ Uşurusem'e	„
<i>Sol</i>	„ Gürçan'a	„
<i>İsbehbed</i>	„ Azerbaycan'a	„
<i>Arslan</i>	„ Taberistan'a	„
<i>Ahşid</i>	„ Fergana'ya	„
<i>Laz</i> <sup>4</sup>	„ Sırb'a	„
<i>Ulgar</i> <sup>5</sup>	„ Bulgar'a	„

Kendi açıklamasınca halk arasında muteber sayılan bu hükümdar adları, dil ve edebiyat sahasına da girmişlerdir. Hele, Afşın antroponimisinin Neşri'de de yer alması, çok eski bir Türk kahramanı

<sup>1</sup> Paul Wittek, *Zu einigen frühosmanischen Urkunden*, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, LIII (1957), nr. 3-4, s. 304.

<sup>2</sup> A. Zayaczkowski-Reychman, *Zarys dyplomatyki Osmansko-Tareckiej*, Warazawa 1955, s. 89-90.

<sup>3</sup> Mehmed Neşri, *Kitab-ı cihannümâ* (nşr. F. R. Unat - M. Altay Köymen), Ankara 1949, I, 20-21.

<sup>4</sup> Aynı eser, s. 161 ve 291 not 2'de: kelime Sırp kralı Lazar ve Ladislas'ın kısaltılmış şekilinden türemiştir.

<sup>5</sup> Aynı eser, s. 245. «Bulgar» etenominin ilk b- sesinin düşürülmesinden türemiştir.

olup hilâfete karşı isyan bayrağı açarak, müstakil bir Türk devleti kurmağa azimli tarihî Afşın'ı yaşatmaktadır. Demek ki, anavatanı Oşrusana = Uşrusana'da bir devlet kurma teşebbüsünde bulunan Haydar ibn Kâus Afşın<sup>1</sup> Neşri'ce de bilinen ünlü bir zat olmuştur. XI. yüzyıla aid bu Türk kahramanı ile ilgilenmesi, ayrıca araştırılmağa değer bir konudur. Kâşgârlı Mahmud'un lügatini görmüş gibi geliyor bana<sup>2</sup>.

İster devlet ve din uğrunda hizmet karşılığı olsun, ister kurulmuş bir geleneğe uyma, veyahud yeni eklenen şehir halkının hissiyatını okşama endişesi ile olsun, umumiyetle « epitheta ornantia » müessesesi, devletin bir nevi satvet ve gücü ifâdesi senbolü olmuştur. Sultan ve halife unvanlarında, hükümdarlık sınırları içerisindeki bir çok şehirlerin « elkab »ları ile sayıp dökülmesi, bu senbolün gerçek bir delili sayılabilir. Yoksa, durup dururken sultan unvanında İstanbul'un حميت عن البلية دار السلطنة العاليه ve فخر قصر الخلافة السنييه ve هشت آباد دار السلام زهت مقام Şam'ın نادر عصر Mısır'ın محمية ادرنه ve ilâhiri gibi epitheta'larla süslenmesine lüzum kalmazdı. Hele, payitaht durumunda olan İstanbul şehrinin lüzumundan fazla epithetalarla süslenmesi, Osmanlı imparatorluğunda bu müesseseye verilen önemi bir kat daha artırmaktadır. Burası elbette diğer şehirlere nispetle daha zengin ve şatafatlı lakablara hedef olmuş, Osmanlı edebiyatında büyükçe bir iz bırakmıştır<sup>3</sup>. Hele, لتفتحن القسطنطينيه فلنعم الامير اميرها ' Muhakkak İstanbul fethedilecektir, bunu alan hükümdar ve asker, ne iyi hükümdar ve askerdir ' mealindeki hadis<sup>4</sup> şüphe yoktur ki, İstanbul'un lâkablanaşması ile şark ülkeleri arasında tesirli olmaksızın geri kalmamıştır. Haddizatında imparatorluğun daimî payitahtı olması bakımından da « elkab = epitheta » larla süslenmek İstanbul için tanınmış bir hak olarak kabul edilmekte idi. Rivayet edilen hadis bunun ancak kuvvetli bir desteği idi.

<sup>1</sup> A. Caferoğlu, *Türk dili tarihi notları*, İstanbul 1943, s. 34, not 1.

<sup>2</sup> Mamafih, bu Türk kahramanı hakkında bilgiyi eski tarih kaynaklarından da alabilirdi.

<sup>3</sup> Diğer milletlerde olduğu gibi, Osmanlı imparatorluğu klasik ve hattâ yeni Türk edebiyatında da, payitaht yerini tutmuş olan İstanbul'a geniş bir yer verilmiştir. Bu hususta daha geniş bilgi için « *Türk dili* » dergisi, Ocak 1953 sayısındaki Âgâh Sırrı Levent, A. Karahan ve Osman Atilla'nın makalelerine bakınız. Ayrıca L. D. Alkaleva'nın *Stanbul v turetskoy hudojestvennoy literature*, (Turetskiy Sbornik, 1958, s. 139-144) adlı makalesi de dikkate alınabilir.

<sup>4</sup> Aksaraylı Mehmedoğlu Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-ahbâr, Mogollar zamanında Türkiye Selçukluları tarihi* (nşr. Osman Turan), Ankara 1944, s. 13, not 2.

Şöhreti şark ve garp ülkeleri resmî yazışmalarında da muhtelif adlar altında yer alan İstanbul, Osmanlı imparatorluğu «epitheta ornantiâ» müessesesi için, cidden çok önemli bir merhale teşkil etmiştir. Aslında yunancanın *eis-tin-polin*, yani 'şehire' mânasında olan *İstanbul* toponimi, ilk zamanlarda meskûkât ve bazı resmî deyimlerde olmak üzere, hadisteki *Kostantiniyye* adı ile kullanılmıştır. Tıpkı, İstanbul yapısına analogi olarak *eis-tin-ko*'dan *İstenköy* ve *eis-tin-tino*, yahud *dino*'dan *İstendil*, *eis-ton-Navarino*'dan *Navarino*<sup>1</sup> gibi, Osmanlı imparatorluğu toponimisinde yer almış şehir adları da türemiştir. Zamanla halk etimolojisi için pek elverişli olan İstanbul kelimesi, 'İslâm-ların merkezi' gibi bir mânâda olarak *İslâmbol* şekline konulmuş ve süreli olarak şark ülkelerince de benimsenmiştir. Buna mukabil Avrupa ülkelerince İstanbul'a başka başka epitheta'lar takılmış, Almanya ona *Kaiserstadt*, Balkanlar *Sultangrad*, Çarlık Rusyası *Tsargrad*, Avrupalılar ise toptan *Constantinopel* adını vermiş ve hattâ muhaberâtta kullanmışlardır. Aynı yolu imparatorluk idâresi de takib ederek, İstanbul'a süs olmak üzere, yeni yeni «lakablar» takarak, kendi toponimisini zenginleştirmiştir. Bunlar arasında uzun ömürlü olanları şunlardır: *Âsîâtâne-i aliyye*<sup>2</sup>, *Dersoâdet*<sup>3</sup>, *Deraliyye*<sup>4</sup>, *Dârü'l-hilâfe*, *Dârü's-sâade*, *Dârü'l-İslâm*, *Âsîâtâne-i saâdet*<sup>5</sup>, *Dârü'l-mülk-i İstanbul*<sup>6</sup>, *Dârü'n-nâsr-ı Kostantiniyye*<sup>7</sup> ve ilâhiri.

Fakat payitaht olan İstanbul'a yakıştırılan bu epithetalar, zamanla diğer imparatorluk şehirlerine teşmil edilmiş ve bu suretle «epitheta ornantia» müessesesi genişleme ve gelişme imkânlarını bulmuştur. Nitekim, Süleymaniye kütüphanesi Yahya Efendi kitapları arasında 6335 numaralı; Amasya kadılarında İvaz Efendi-zâde Cafer Efendi tarafından yazılan bir mecmuada, devlet merkezinden gelen evrak kaydedilirken, ayrıca muhtelif şehirlerin «elkab»ına da dikkat edilmiş ve bunların tesbitine lüzum görülmüştür. «*Elkabü'l-büldan fi'l-mekâtibi'l-ka-*

<sup>1</sup> A. Caferoğlu, *Türk dili tarihi*, İstanbul 1958, I, 78.

<sup>2</sup> Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, (nşr. Baysun), s. 278.

<sup>3</sup> Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1333, s. 8.

<sup>4</sup> Aynı yer.

<sup>5</sup> Neşrî, *Kitâb-ı cihan-nümâ*, II, 457.

<sup>6</sup> İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, (nşr. Şerâfeddin Turan), Ankara 1957, s. 576.

<sup>7</sup> Aynı yer. Buraya ayrıca *Dârü'l-mülk-i Osmanî* ve *Dârü's-saltanatü'l-aliyyetü'l-Osmaniyye* de eklenebilir. (Mehmed Seiâhi, *Kamus-i Osmanî*, 319).

*dîme*» القاب البلدان في المكاتب القديمة adını taşıyan bu eser önemine göre bazı karşılaştırmalarla Adnan Erzi tarafından yayımlanmıştır<sup>1</sup>. Tamamile meraklı bir kimse tarafından ele alınan bu liste, noksan, hem de tesadüfidir. Yazarı, anlaşıldığı üzere, yalnız eline geçen vesikalardaki şehir lâkablarını tesbitle yetinmiş ve bu müessenin mevcudiyetinden haberi olmamıştır. Buna göre biz de, İvaz Efendi-zâde'nin bu listesinden ve Adnan Erzi'nin karşılaştırmalarından istifade ederek, Osmanlı imparatorluğu toponimisinde yer almış olan « epitheta ornantia » nin imparatorluk içi ve dışı yayılımı üzerinde kısaca duracağız. Geniş bir yayılım ve kullanım sahası bulan bu müesseseye ait tekmil epithetaların, tarafımızdan tamamen işlendiğini sanmak, hem yersiz ve hem de insafsızlık olur zannındayım. Ayrıca imparatorluğa eklenen yabancı ülke şehirlerine takılan lâkabları da dikkat nazarında tutmağa çalışacağız.

Epithetaların aşağı yukarı hepsi « *dâr* » ile başlamaktadır. Pek azı ise başka kelimelerdir. Bir lâkab bir çok şehirlere verilmiş olduğundan Osmanlı imparatorluğunda kullanılanları başa alarak, diğer ülkelerdeki toponimlerdeki karakterine işareti faydalı bulduk. Sıralamada herhangi bir kâdeye bağlı kalmanın, şimdilik bir değeri olmadığından, serbest bir tertib tarzını tercih ettim.

- Dârü'l-İslâm* — İznik (Cih.-Nüm. I, 160); Yugoslavyada Foçë camiinde Sultan Bayezid için (Prilozi III, s. 457); Bağdad; Bahawalpur (Hind.); Harezmi; Dogam (Hind). (Codring. 140, 143, 154, 156); Hersek-eli (Tev. Âl-i Os. 235).
- Dârü'l-âhire* — Selçuk sultanlarından Sultan Muizü'd-dîn Ebü'l-Hâris Sencer'in türbesi (Ahb. d.-Devlet is-Selçukiyye, 1943, s. 87).
- Dârü's-selâm-ı İslâm* — Osmanlı devleti (İb. Kem. 233).
- Dârü'l-hilâfe* — Bağdad<sup>2</sup>.
- Dârü's-saltana* — Edirne (Cih.-Nüm. II. 536); Bursa (Levend, Gazavat., s. 25); İstanbul; Kum (İr.). Şiraz, Tebriz;

<sup>1</sup> Adnan Sadık Erzi, *Türkiye kütüphanelerinden notlar ve vesikalar*, TTK. Belleten, XIV (1950), ur. 53, s. 93-98.

<sup>2</sup> Pek rağbet görmüş ve Ahmedâbâd, Ekberâbâd, Agra, Cadhpur, Caunpur, Dogam, Tehran, Lâhor gibi şehirlere de verilmiştir.

	(İran), <sup>1</sup>
<i>Dârü's-selâm</i>	— Bağdad.
<i>Dârü's-sedâd</i>	— Bağdat (Kanunî Süleyman'ın fermanında, Fekte, s. XXXII).
<i>Dârü'l-Aziziye</i>	— Harezm'in merkezi (Ahb. d. Selç. 121).
<i>Dârü'z-zafır</i>	— Aksaray (Erzi, s. 99); Bieapur (Hind).
<i>Dârü'n-nüzhe</i>	— Akşehir-i Erzincan.
<i>Dârü'l-izz</i>	— Amasya.
<i>Dârü'l-fâhr</i>	— Âmid; Buhara ve Burhanpur ( <i>Beldetü'l-fâhire</i> ).
<i>Dârü's-suğr</i>	— Antakiya; Sipihr.
<i>Dârü'l-bağî</i>	— Dımişk.
<i>Dârü'l-celâl</i>	— Erzenü'r-Rûm : Amasya'nın da lâkabı Oğuzlara geçmeden, İslâm müelliflerinde <i>Bağdad-ı Râm</i> olmuştur.
<i>Dârü'l-esir</i>	— Hamadan (Ahb. d. Selç. 81).
<i>Dârü'l-buğât</i>	— Halep.
<i>Dârü'l-fevz</i>	— Harput.
<i>Dârü'l-mescid</i>	— Kemah.
<i>Dârü'l-bâb</i>	— Kazvin (İr).
<i>Dârü'l-feth</i>	— Kayseriye; Bursa (Cih.-Nüm II, 547).
<i>Dârü'l-mülk</i>	— Konya (Erzi, s. 19); Sultaniye; Edirne (Tev. Al. Os. 24); Bağdad <sup>2</sup> ; Tebriz; Rey; Merv; Taberistan; Şiraz; Kabil.
<i>Dârü'r-rif'a</i>	— Malatya.

<sup>1</sup> Çok geniş yayılım sahası bulmuştur. Haydarâbâd'ın da epitheta'sı olmuştur. (V. Minor'skiy, *Parı Bahâ and his paems*, Charisteria Orientalia, Praha 1956, s. 187). Aynı «elkab» muhtelif zamanlarda: Ahmedâbâd, İsfahan, Harezm, Hokand, Şamahı, Tehran, Kâşgâr, Lahor, Herat ve saire gibi şehirlere de verilmiştir. (O. Codrington, *A manual of Masalman numismatics*, London 1904, Asiatic Society Monographs, VII).

<sup>2</sup> «Dârü'l-mülk» epithetası umumiyetle payitaht mevkiinde, belki buna yakın bir durumda olan şehirlere verilmiştir. Msl. *Dârü'l-mülk-i Edirne'yi pâ-yi taht-ı gerdun-mikdar idinüb* (Tev. Al. Os. VII. defter, s. 24). *Dârü'l-mülk-i Kostantin* (aynı eser, s. 99); *Sultan Bâyezid'i Amasya'ya ki selâtin-i azimü's-şân-i âl-i Osman'ın dârü'l-mülk-i kadimüdü* (aynı eser, 26-37). Aynı lâkab *Karâ-Boğdan*'a verilmiştir. Sultan Sancar'a payitaht olunca bu lâkab *Bağdad*'a verilmiştir (M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu imparatorluğu tarihi*, Ankara 1954, s. 280). Bazen de Dârü'l-mülk-i Azerbaycan'ın payitahtı olan Tebriz'e izafe edilmiştir. Rey şehri de aynı lâkabı almıştır.



- Dârü'n-necat* — Bayburt.  
*Dârü'l-pehlivâ-niyye* — Niğde (Erzi, s. 95).  
*Dârü'l-ikbâl* — Niksar.  
*Dârü'n-necât* — Bayburt, Payburt.  
*Dârü'l-ulemâ* — Sivas; Şiraz (Dârü'l-ilm).  
*Dârü'n-nasr* — Erzincan; Edirne paytaht olmadığı zamanda (Tev. Âl. Os. s. 115), Kostantiniyye; Fethâbâd (Bengal).  
*Dârü'l-amân* — Tercan; İsfahan; Kars<sup>1</sup>; Hamadan (Süssheim; s. 14).  
*Dârü'n-nusra* — Tokat.  
*Dârü'l-ibâde* — Yezd (=İzzeddin-i Sâni). Bu epitheta, olduğu gibi İvaz Efendi-zâde listesinden alınmıştır.  
*Dârü's-surür* — Tiflis (Diolara Alieva, *İz istorii Azerbaydžansko-gruzinskih svaey*, Bakû 1958, s. 20)<sup>2</sup>.  
*Dârü's-saltana* — *Dârü's-sultan*, Bağdaçda saltanat sarayı (Büy. Selç. İmparatorluğu, 186, 209)<sup>3</sup>.  
*Dârü's-sultaniyye* — Dârü's-şultan.

« *Dâr* » ile tavsif edilmiş diğer bir çok İslâm ülkeleri şehirlerine rastlanmaktadır. Konumuz dışına çıkmamak amacile, ancak burada zikirleri ile yetineceğiz. Meselâ, *Dârü'l-erşed*; *Dârü'l-berekât*; *Dârü'l-cihad*; *Dârü's-safa*; *Dârü'l-ade*; *Dârü'l-mübârek*; *Dârü'l-Mecîd*; *Dârü'l-mû'minîn vesaire* gibi. Bunlardan bir kısmının, Osmanlı imparatorluğu toponomisinde yer almış olduklarına şüphe yoktur. Bunlar dışında ayrıca: *Şehr-i husrevpenâh*; *Zînetü'l-bilâd*; *Mustakarrü'l-hilâfe*; *Mustakarrü'l-mülk*; *Bender-i İslâm*; *Eşrefü'l-bilâd*; *Şehrü'z-zaman* gibi oldukça çeşitli « elkab » vücuda getirilmiş ve şark İslâm ülkeleri « epitheta ornantia » sınıfının sınırlarını genişletebileceği kadar genişletmiştir. Osmanlı imparatorluğu, elbette bunların hepsine rağbet göstermeğe hiç de lüzum

<sup>1</sup> A. S. Levent, 103: Topkapı Revan Kütüp, 1290/3. (*Tebriz, Nahçıvan ve Revan seferi*). Aynı epitheta Keşmir'de *Cummun* ve Hindistan'da *Agra*'ya verilmiştir.

<sup>2</sup> Ayrıca Hindistan'ın *Burhanpur*'u ile *Saharanpar*'una verilen elkablardandır (O. Codrington, 130 ve 165).

<sup>3</sup> Fevkalâde geniş kullanım sahası bulmuştur. Bu epitheta ile adlandırılan şehirler arasında: *Ahmedâbâd*, *İsfahan*, *Tebriz*, *Hokant*, *Harezmi*, *Şemañı*, *Tehran*, *Kâşgâr*, *Kâbil*, *Lahor* ve *Herat* da bulunmaktadır.

görmemiştir. Anlaşılan, bunların mühim bir kısmı, daha fazla şârk ülkeleri küçük devletleri arasında, şu veya bu şehri, merkez mesâbesine yükseltmek amacile kullanılmış, üstelik hiç de önemi olmayan şehirlere verilmiştir. Meselâ, hiç de bilinmeyen Seydâbâd'm « *Hazret-i celâl* », Kirman'm « *Dârü'l-imâm* », Yezd'in « *Dârü'l-ibâde* », Barili'nin « *Lutfâbâd* », Diogir'in « *Kubbetü'l-İslâm* » ve ilâhiri'nin, çeşitli ve mubâlâgalı vasıflar almış oldukları gibi. Kullanışları büsbütün de mânasız olmasa gerektir. Sebepleri arasında, şüphesiz, sikke baskısı bakımından bu şehirlerin mâlik oldukları durumdur. Darbedilen sikkeler üzerinde darp mahallerinin, yerlerin, şehir ve hattâ kasabaların bile bir de lakabları ile açıklanması, ötedenberi Türk-İslâm ülkelerinde, ifası mecbur bir gelenek olmuş ve bu yüzden muvakkat bir zaman için olsa bile, İslâm devletleri sınırları içerisine alınan şehirlere, mutlak bir lakab takma mecburiyeti olmuştur.

Nitekim, İlhanlılar devri Anadolu'sunda, birkaç küçük kasabada darbedilen sikkeler üzerinde her daim, darb mahalli açıkça gösterilmiştir. Bu devire ait elimde bulunan sikkelerin bir tarafı arapça olduğu halde, arka tarafında uygur alfabesile mogolca yazılı ibareler darbedilmiş ve bu arada: Gümüşhane, Kemah, Sivas gibi darp mahalleri de açıklanmıştır. Darphânelerin bulunduğu yerlerin, toponim olarak gösterilmesi zarureti karşısında, devlet reisi hatırasına ve taşıdığı lâkaba uygun olmak üzere yer adlarına da çeşitli « elkab » takma geleneği kökleşmiş kalmıştır. Bundan dolayı da elden ele, çeşitli vasıflar almışlardır. Meselâ: Harezmi'nin « *Dârü'l-İslâm* »; « *Mu'den-i fuzelâ* »; « *Dârü'l-mübârek* »; « *Dârü's-saltana* »; « *Dârü'l-mülk* », yahut Bağdad şehrinin « *Dârü'l-İslâm* »; « *Dârü's-seddad* »<sup>1</sup>; « *Dârü'l-hilâfe* »; « *Dârü'l-mülk* » ve ilâhiri adlandırılmalarında görüldüğü gibi. Devlet mâli sisteminde de, taamül haline getirilen bu toponomik adlandırmalar, şüphesiz muayyen esaslara dayanması gereken bir de « epitheta ornantia » müessesesini<sup>2</sup> doğurmuştur. Bû tahmin edilen esasların tesbiti, herhalde tarihçilere ait olsa gerektir.

Osmanlı tarihçilerinin tespit ettikleri epithetalar arasında seyrek de olsa, diğer çeşitlerine de raslanmaktadır. Azınlık halinde olan bunlardan, dikkat alınması gerekenler şunlardır :

<sup>1</sup> L. Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*, Budapest 1923, I, s. XXXII.

<sup>2</sup> O. Codrington, *A manual of Musulman nāmistics*, (London 1904) de darp-hanesi bulunan bütün şehir ve mahallerin vasıfları belirtilmiştir.

*Medînetü'z-zafer* —Aksaray'a verilen vasıftır. Haddizatında bu sıfat şehire, önce verilen yunanca adın bir tercümesi olsa gerektir. Aksaray toponomisi de aynı anlama gelmektedir. (Erzi, 99'da *Medînetü'z-zafer*, Aksaray'dır).

*Medînetü's-selâm* —Bağdad (Ahb. d. Selç. 145; M. Selâhî, *Kamus-i Osmanî*, 1313, s. 333).

*Medînetü Mısır*<sup>1</sup> —Kahire (Erzi, aynı eser).

*Beldetü tayyîbe*<sup>2</sup> — İstanbul.

*Belde-i fâhire*<sup>3</sup> — Sabran.

*Ümm-i dünya* — Kahire.

*Ümmü'l-bilâd* — Basra (O. Codrington, s. 140).

*Bilâdü'r-Rûm* — Ortaçağ İslâm yazarlarının Romalıların hâkim oldukları Anadolu sahasına verdikleri addır. Selçuklular devrinde de muhafaza edilmiş de, sonraları *Rûm* tâbiri Türk ahaliye maledilmiştir: *Selâçika-i Rûm* gibi.

Durmadan genişleyen « epitheta ornantia » nın bütün çeşit ve şekillerini burada biraraya getirmekten uzağız. Hele, Osmanlı sınırları içrisine alınan yabancı millet, şehir ve ülkelerine verilen epithetaların tesbiti, bu müessesenin zaman ile ne kadar önemli bir unsur olduğunu açıkça meydana koyacaktır. Miras olarak bu müessesenin en ünlü hatırasını bugün artık unutulmağa yüz tutan « Kızılelma » senbolü teşkil etmektedir. Her Osmanlı hükümdarına Avrupa şehirlerinden birinin fetihini yazan yazma bir « *Kızılelma* » fal kitabı dahi mevcuttur. Tür-

<sup>1</sup> Medîne kelimesi ile adlandırılan ve vasıflandırılan diğer İslâm ülkeleri şehirleri arasında: *Medînetü'r-ricâl*=Tirmiz (Buhara); *Medînetü'l-maşrık*=İsfahaa; *Medînetü'l-atîka*; *Medînetü Resûlullah* (Codrington, s. 187) gibileri bulunmaktadır.

<sup>2</sup> Mehmed Selâhî, *Kamus-i Osmânî*, s. 168.

<sup>3</sup> *Atebtü'l-hakayık*, (nşr. R. Arat), 1951. s. 18.

kiye Cumhuriyeti bu epithetalardan «Gazi» vasfını Ayıntab'a, «Âsi» ismini ise Yozgat'a vermekle yetinmiş, eski Osmanlı imparatorluğuna ait fetihleri teşvik eden epitheta «ornantia» müessesesinin kapılarını şimdilik kilitlemiş, anahtarlarını da gizlemiştir.